

ни на підмножини / Прикладна геометрія та інженерна графіка. – К: КНУБА, 2007. – Вип.77. – С. 120-128.

7. Комяк В.М., Соболев О.М. Використання модифікованого методу гілок та меж для розв'язання задач розбивання множини на підмножини довільних багатокутників / Прикладна геометрія та інженерна графіка. – К: КНУБА, 2005. – Вип.75. – С. 65-75.

УДК 504.064.36:550.4

*Крайнюк О.В., канд. техн. наук, доц., УЦЗУ,
Буц Ю.В., канд. геогр. наук, зав. каф., УЦЗУ*

ТЕХНОГЕННЕ ЗАБРУДНЕННЯ СПОЛУКАМИ СВИНЦЮ ҐРУНТІВ МІСТА ХАРКОВА

(представлено д-ром техн. наук Соловйом В.В.)

Проаналізовано рівень акумуляції і характер диференціації сполук свинцю на території міста. Встановлено специфіку і оцінено внесок техногенних джерел на забруднення ґрунтів урбанізованої території. Дано обґрунтовану оцінку еколого-гігієнічній ситуації щодо забруднення сполуками свинцю на території Харкова

Постановка проблеми. В даний час людство використовує практично всі елементи періодичної системи Д.І. Менделєєва, а виробнича діяльність стала могутнім геохімічним чинником – техногенезом. Особлива роль в процесах техногенезу належить свинцю. Наростання залучення свинцю і його сполук в процеси техногенезу синхронізовані і просторово зв'язані з комплексом антропогенних перетворень навколишнього середовища в межах виробничо-селітебних зон. Ці перетворення призводять до помітних змін екологічного стану екосистеми великих міст і промислових центрів. Екологічні наслідки багаторічних антропогенних навантажень найбільш інформативно виявляються в складі і властивостях ґрунтів – основному природному середовищі, що депонує різні види забруднення, у тому числі і свинцеве. Забруднення навколишнього середовища свинцем та його сполуками у всьому світі визнається однією з головних сучасних екологічних проблем. В даний час промислові підприємства, урбанізовані території та

транспортні магістралі є головними джерелами утворення і накопичення в екосистемі, головним чином у ґрунтах, сполук свинцю – токсичного металу 1-го класу небезпеки. Металургійні підприємства щорічно викидають на денну поверхню понад 90 тис. тонн свинцю.

Вищезазначена актуальність проблеми свинцевого забруднення навколишнього середовища обумовлює необхідність оцінки присутності свинцю в природних середовищах, особливо на селітебних територіях, а також встановлення специфіки його зв'язків з антропогенними джерелами надходження, що можливе за умови усестороннього і глибокого вивчення особливостей геохімії цього металу. Одним з основних джерел свинцевого забруднення навколишнього середовища є викиди в атмосферу автотранспорту, який присутній в етилованих видах бензину у вигляді тетраетилсвинцю, а в дизельному паливі у складі металоорганічних домішок. Не менш суттєвим джерелом техногенного надходження свинцю до навколишнього середовища є його транскордонні міграції з суміжних територій. Наприклад, проблема транскордонного забруднення р. Сіверський Донець вивчалась у рамках проекту TACIS, оскільки ця річка забруднена, в основному, важкими металами, нафтопродуктами та ін. [1]. Небезпека свинцю для людини визначається його токсичністю і здатністю акумулюватися в організмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2006 році на вміст промислових токсикантів вибірково були обстежені ґрунти 18 міст України. Зафіксовано високий вміст середньорічних концентрацій важких металів (в межах 1,1 – 11,2 ГДК) в ґрунтах багатьох міст [1].

Внаслідок аварій на російських підприємствах хімічні речовини, скинуті у навколишнє середовище, призвели до забруднення річок Десна, Сейм, а також Азовського моря. У напрямку потоку зазначених водних об'єктів можливе транскордонне забруднення вод та територій суміжних держав. На північно-східному і північному кордоні з Білоруссю та Росією поверхневі води р. Дніпро забруднювались переважно сполуками важких металів [1]. Складною залишалась проблема забруднення Дунаю. Внаслідок аварійних викидів з відстійників промислових підприємств протягом 2000–2006 рр. у воду надходили сполуки важких металів з високою токсичністю [1].

Харківський регіон також схильний до локального свинцевого забруднення, головним чином, з боку чисельних котелень та

автотранспортних засобів. Швидке зростання кількості автотранспортних засобів обумовлює підвищену забрудненість ґрунтів та інших природних середовищ. Таким чином, спеціалізоване вивчення особливостей техногенезу свинцю і змін фізико-хімічних властивостей ґрунтів на території міста Харкова є досить актуальним. У меншій мірі, джерелами надходження техногенного свинцю є промислові підприємства, АЗС, полігони твердих побутових відходів.

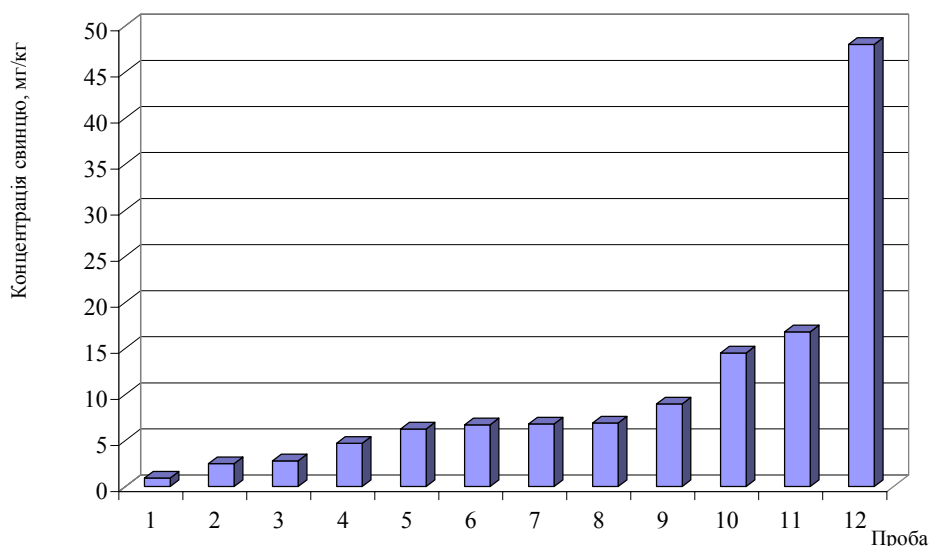
Постановка завдання та його вирішення. Диференціація важких металів на поверхні ґрунту визначається багатьма факторами. Вона залежить від особливостей джерел забруднення, метеорологічних особливостей регіону, геохімічних чинників і ландшафтно-обстановки в цілому. Саме нерівномірність техногенного розповсюдження свинцю визначається неоднорідністю ландшафтно-геохімічної обстановки в природних екосистемах. У зв'язку з цим, для прогнозування можливого забруднення продуктами техногенезу і запобігання небажаних наслідків діяльності людини необхідне розуміння законів геохімії, вивчення законів міграції хімічних елементів в різних природних ландшафтах. Основним процесом, що сприяє розповсюдженню свинцю, є атмосферне перенесення забруднених ним викидів і, у меншій мірі, водне перенесення забруднених природних і стічних вод. Екологічні наслідки свинцевого забруднення навколишнього середовища обумовлені міграцією свинцю з поверхневими і ґрунтовими водами, його акумуляцією в ґрунті, з подальшим поглинанням рослинами та участю в харчових ланцюгах тварин і людини.

Основна мета даного дослідження полягає у кількісному визначенні свинцю в ґрунті і рослинах урбанізованої території і виявленні змін фізико-хімічних властивостей ґрунтів міста. Для її досягнення розв'язувалися наступні основні задачі: вивчення валового вмісту і концентрації рухомих форм свинцю в ґрунті міста; вивчення рівнів присутності свинцю в об'єктах навколишнього середовища і оцінка еколого-гігієнічної ситуації на території міста; виявлення характеру міграції валового вмісту і концентрації рухомих форм свинцю в системі: «ґрунт - рослина».

Для вирішення поставлених задач в різних районах міста було узято 45 проб ґрунтів, а також 25 пов'язаних з ними проб рослинності. Відповідно було проведено визначення концентрації свинцю (рис. 1) та інших важких металів методом атомно-абсорбційного аналізу (ААА). Проби ґрунту відбиралися згідно

ГОСТ 17.4.3.01-83 (Охорона природи. Ґрунти. Загальні вимоги до відбору проб) на відстані 2–4 м від автошляхів. Визначення свинцю в зразках рослин проводилася згідно ГОСТ 30692-2000. Для даного методу нижня межа виявлення становить 0,2 мкг/мл розчину. Визначенню не заважають присутні в зразку інші метали. ААА проводили згідно загальноприйнятої методики [2].

Вище відзначено, що основне джерело надходження свинцю в ґрунти відбувається шляхом осадження із забруднених ним атмосферних викидів. Встановлено, що залежно від інтенсивності техногенного забруднення вміст свинцю в атмосферному повітрі варіює в дуже широких межах – 0,01–0,6 мкг/м³, а в атмосферних опадах – 0,08–74 мкг/дм³.

Рис. 1 – Валовий вміст свинцю у ґрунті, мкг/кг

1. вул. 23 серпня	7. Хартрон
Олексіївський ж/м	8. парк Артема
2. Вогнеупори	9. Роганський ж/м
3. селище Жуковського	10. Лугопарк
4. ФЕД	11. Салтівський ж/м
5. Лісопарк	12. ТЕЦ-5

Слід відмітити дуже високу концентрацію свинцю у ґрунті поблизу ТЕЦ-5. При роботі ТЕЦ на вугіллі утворюються великотоннажні золошлакові відходи, що містять такі токсичні компоненти, як важкі метали. В золошлаці ТЕЦ, що працює на вугіллі, виявлено наступні хімічні елементи: As, Cd, Cr, Co, Hg, Cu, Ni, Pb (1–80 мкг/кг) [4].

Окремо слід зазначити про аналіз вмісту важких металів у ґрунті в районі відвалів золошлаків Харківського сміттєспалювального заводу. Чітко прослідковується перевищення ГДК ряду важких і токсичних металів: Pb (рис. 2), Cu, Cr. Концентрація сполук свинцю в 4 рази вище ГДК, Cu – в 3–3,5, Cr – в 2 рази.

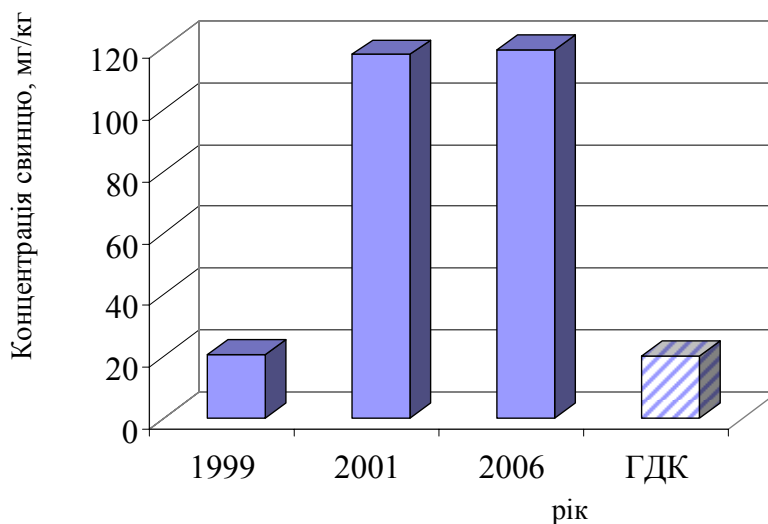

Рис. 2 – Концентрація свинцю у ґрунті на території відвалу Харківського сміттєспалювального заводу, мг/кг

Дані аналізу свідчать про значну міграцію важких металів із золошлаків Харківського сміттєспалювального заводу.

Визначено концентрацію свинцю у деяких рослинах. Наприклад, діапазон концентрацій свинцю в листових пластинах кульбаби лікарської (*Taraxacum officinale*) складає від 5,3 мг/кг сухої маси в пункті, де навантаження потоку автотранспорту 520 автомобілів на годину, до 24,0 мг/кг в пункті з навантаженням автотранспортного потоку 1200 автомобілів на годину. Отже, навантаження потоку автотранспорту має суттєвий вплив на вміст свинцю в рослинах.

Виявлено, що від навантаження потоку автотранспорту суттєво залежить вміст свинцю в корі і листових пластинах тополі чорної (*Populus nigra*) та берези повислої (*Betula pendula*). Рослини накопичують значні кількості свинцю в органах і тканинах при потужності потоку транспортних засобів від 1000 до 1200 автомобілів/год.

Внаслідок забруднення, поблизу підприємств природні фітоценози стають одноманітними за видовим складом, оскільки біль-

шість видів не витримують підвищення концентрації важких металів у ґрунті. Кількість видів може скорочуватися до утворення моноценозів.

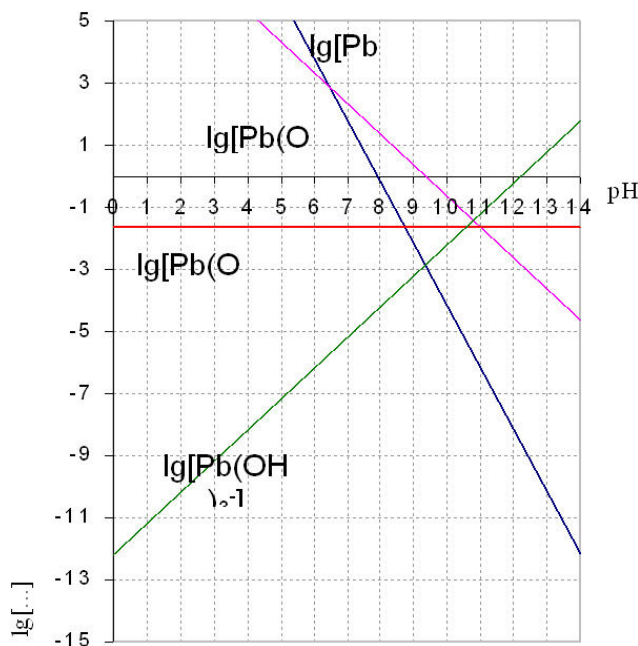
Нормальними для рослин вважаються концентрації свинцю від 0,1 до 5,0 мг/кг сухої речовини, критичними – 10,0 мг/кг, фітотоксичними – більше 60,0 мг/кг. За нашими даними вміст свинцю в рослинах Харкова не досягає фітотоксичних значень. Рослини здатні в своїх тканинах акумулювати значні концентрації свинцю, і можуть бути навіть використані в міських насадженнях для поліпшення екологічної ситуації. Тобто, для зниження свинцевого забруднення на селітебних територіях необхідно організувати висадку дерев відповідних видів.

Теоретично нами розглянуто ймовірність утворення важко- або легкорозчинних сполук свинцю. Основним механізмом поглинання ґрунтом свинцю є його адсорбція. Встановлено, що на її протікання, а зрештою на рівень акумуляції свинцю в ґрунті, впливають наступні чинники: реакція і окислювально-відновні умови середовища, вміст мінеральних і органічних речовин, гранулометричний склад ґрунту. Зокрема, кислі і піщані ґрунти містять помітно менше свинцю ніж лужні і глинисті ґрунти. Важкі метали в основному характеризуються змінною валентністю, низькою розчинністю їх гідроксидів, високою здатністю утворювати комплексні сполуки і, також, катіонною здатністю.

До чинників, що сприяють утриманню важких металів ґрунтом, відносяться: обмінна адсорбція поверхні глини і гумусу, формування комплексних сполук з гумусом, адсорбція гідратованими оксидами алюмінію, заліза, марганцю і т.д., а також формування нерозчинних сполук, особливо при відновленні. Важкі метали, що надійшли до навколишнього середовища, можуть утворювати важкорозчинні гідроксиди. Крім того, в ґрунтовому розчині є можливе утворення металами гідроксокомплексів з різною кількістю гідроксид-іонів. Діапазон осадження гідроксидів і області переважання розчинних гідроксокомплексів вивчені за допомогою побудови концентраційно-логарифмічних діаграм (КЛД) [3]. Таким чином, з побудованих діаграм (рис. 3) можна чітко визначити області максимального осадження гідроксокомплексів металів та утворення важкорозчинних форм, що є обов'язковою умовою акумуляції металів у ґрунті.

Умовою осадження Me^{z+} вважаємо досягнення його концентрації в ґрунтовому розчині концентрації 10^{-5} моль/л. Сполуки сви-

нцю мають дуже високу розчинність і будуть рухомі в широкому діапазоні рН. Для ґрунтів міста рН складає 6,4-8,2. В таких умовах свинець знаходиться у вигляді іону Pb^{2+} або утворює гідроксочастинки $Pb(OH)^+$. Підвищення значень рН сприяє фіксації сполук свинцю, таким чином, в лужному середовищі зменшується засвоєння рослинами сполук свинцю.

Рис. 3 – Концентраційно-логарифмічна діаграма утворення гідросокомплексів свинцю

Негативним фактором забруднення ґрунтів є підвищення концентрації рухомих форм свинцю. Ця ситуація, як правило, ускладнюється внаслідок синергізму з боку інших токсичних важких металів, супутніх свинцевому забрудненню ґрунтів – мідь, цинк, кадмій і ін., який враховується розрахунком відповідного коефіцієнту концентрації (1). Тому, головною вимогою екологічної безпеки служить не перевищення даного коефіцієнту одиниці. В розглянутих нами випадках він складає 4,8-8,9.

$$K_{\kappa} = \sum \frac{C_i}{ПДК_i} \quad (1)$$

Висновки.

1. Рівень акумуляції і характер диференціацій валового вмісту свинцю та його рухомих форм у ґрунтах міста Харкова визна-

часться специфікою антропогенного навантаження, що створюється, в основному, автотранспортом промисловими викидами. Зміни фізико-хімічних властивостей ґрунтів міста мають локальне поширення, що пов'язане з основними джерелами свинцевого забруднення ґрунтів.

2. Отримані результати дозволяють більш достовірно оцінити еколого-гігієнічну обстановку в Харкові і виявити на його території локальні джерела антропогенного забруднення. На основі аналізу рухомих форм важких металів можна виявити небажані зміни в екологічній ситуації, оцінити ступінь реальної небезпеки забруднення важкими металами ґрунтів при техногенному впливі. Отримані дані за валовим вмістом і рухомими формами свинцю можуть бути використані для геоекологічного картування території міста Харкова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки України у 2006 році, К.: ДП Чорнобильінтерінфом, 2007.– 238 с.
2. Санитарно-химический анализ загрязняющих веществ в окружающей среде / Справочник М. Т. Дмитриев и др.– М., 1989.– 367 с.
3. Крайнюк Е.В., Буц Ю.В., Андронов В.А., Семкив О.М. Миграционная способность тяжелых металлов при чрезвычайных ситуациях техногенного характера // Проблемы надзвичайних ситуацій. Зб. наук. пр. УЦЗ України.– Вип. 5. – Харків: УЦЗУ, 2007. – С. 113–118.
4. Буц Ю.В., Крайнюк Е.В., Хрицунова А.Л. До проблеми використання екологічно безпечних енергоносіїв та формування енергоекологічної компетентності // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2007. – № 1/4 (25). – С. 30–32.